

В. І. Захарченко

**ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ ЯК СКЛАДОВА
ТЕОРІЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ
(в контексті управлінської парадигми)**

У статті показано значення розвитку теорії економічних реформ для успішного реформування економіки країни. Запропоновано модель понятійно-термінологічної системи теорії макроекономічної динаміки в контексті управління змінами в макроекономічній системі. Визначено зміст ключових понять теорії макроекономічної динаміки. З позицій управлінської парадигми систематизовано теорії макроекономічної динаміки. Залежно від напрямку і характеру економічних змін вони поділені на п'ять груп: теорії економічного зростання та економічного розвитку; теорії економічних криз; теорії регулювання економіки; теорії економічних реформ; теорії економічних трансформацій. Показано взаємозв'язки теорії економічних реформ з іншими теоріями макроекономічної динаміки. Розкрито зміст основних теорій і моделей макроекономічної динаміки, в тому числі й теорії економічних реформ.

Ключові слова: економічна теорія, макроекономічна система, економічне зростання, економічний розвиток, економічна криза, економічна реформа, регулювання економіки, економічні трансформації.

Постановка проблеми. Підвищений інтерес до економічних реформ зазвичай пов'язаний зі сподіваннями на покращення соціально-економічної ситуації в країні загалом чи в окремій сфері діяльності. Вважається, що кінцевим результатом економічних реформ має бути підвищення рівня і якості життя, хоча історія знає багато прикладів не тільки успішних реформ. Апогеєм неуспішності стали реформи, які проводилися у країнах колишнього соціалістичного табору, а також у країнах Африки і Латинської Америки у 90-х рр. минулого століття. Їх результатом стало те, що багато країн за 10 років реформ не змогли навіть повернутися до дореформеного рівня. Так, в Україні у 1999 р. рівень ВВП становив тільки 40,8 % від рівня 1990 р.

Аби економічні реформи бути успішними, вони як на фундамент мають спиратися на відповідну теорію. На жаль, сучасний рівень економічної науки й, зокрема, теорія реформ не відповідає викликам часу і тому не попереджає наростання кризових явищ у світовій і, особливо, українській економіці. На це одним із перших звернув увагу Нобелівський лауреат з економіки Дж. Стігліц: «Якщо б економічною теорією реформ все було благополучно, то те саме було б і з політикою» [16, с. 28]. Ще критичніше оцінив сучасний стан економічної науки, зокрема щодо реформування економіки постсоціалістичних країн, В. Полтерович. На його думку, вона потерпіла найбільшу за всю свою історію поразку, тому що ще ніколи передбачення економічних експертів не були такими далекими від реальності [15, с. 7].

Отже, для успішного проведення економічних реформ дуже важливо й далі розвивати відповідну теорію, звичайно, в межах більш загальної теорії – макроекономічної динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку теорії економічної динаміки присвятили свої праці А. Гальчинський [2], В. Геєць [3], Н. Гражевська [5], Г. Івлева [7], М. Тодаро [17], А. Чухно [20] та ін. Зміст теорії економічних реформ у в контексті теорії економічної динаміки розкрито у працях Н. Белікової [1], А. Гриценка [6], С. Коники [10], О. Полтеровича [14; 15] та ін. У більшості з цих праць зазначені теорії розглядаються в розрізі основних течій економічної думки, однак, на сьогодні цього вже недостатньо.

Постановка завдання. Сучасні виклики, пов'язані з реформуванням української економіки, ставлять завдання щодо систематизації і подальшого розвитку теорії економічних реформ у загальній системі теорій економічної динаміки в аспекті управлінської парадигми, зокрема з позицій управління економічними змінами.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб у практичному ключі розвивати теорію економічних реформ, слід максимально точно (як для нинішнього рівня наукових знань) сформулювати її вихідні поняття.

Поняття теорії реформ входить до *понятійно-термінологічної системи теорії макроекономічної динаміки*. В контексті управлінської парадигми модель цієї системи описує макроекономічну систему з позицій управління змінами в ній: вхід (домінантні фактори економічних змін) – трансформаційний процес (економічні зміни) – вихід (основні результати економічних змін) – зворотний зв’язок (регуляторні дії) – якісні зміни або економічні трансформації в системі (рис. 1).

Під *макроекономічною системою* будемо розуміти сукупність певних елементів (продуктивних сил, підприємств, організацій, видів економічної діяльності тощо), що взаємодіють між собою у процесі суспільного відтворення (виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів і послуг) на засадах самоорганізації, зокрема ринкової, або організації – з використанням інститутів влади, власності та ін.

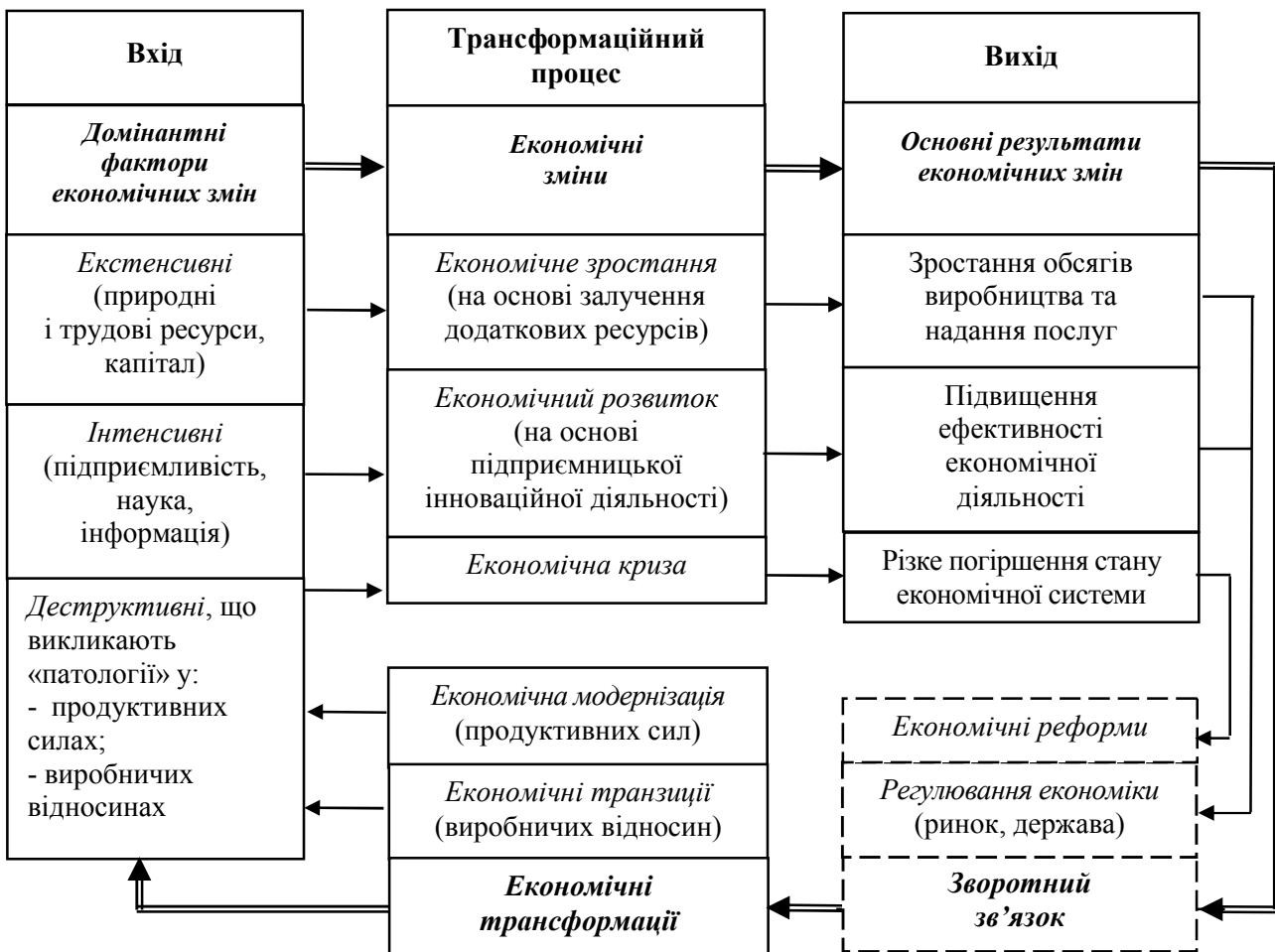

Рис. 1. Модель понятійно-термінологічної системи теорії макроекономічної динаміки (з позицій управління економічними змінами)

До основних змін у макроекономічній системі відносяться: економічне зростання, економічний розвиток та економічна криза. *Економічне зростання* припускає чисто кількісне збільшення обсягів виробництва та надання послуг на основі екстенсивних (традиційних) факторів виробництва, до яких відносяться природні і трудові ресурси та капітал. *Економічний розвиток* також припускає збільшення обсягів виробництва та надання послуг, але переважно на основі інтенсивних або інноваційних факторів виробництва (таких як: підприємливість, наука, інформація), що передбачає перехід до нової техніко-технологічної бази та закономірно веде до підвищення ефективності економічної діяльності. На протигагу економічному зростанню і економічному розвитку. *Економічна криза*, що виникає на основі деструктивних факторів (корупції, тіньових схем, інвестиційного «голоду» тощо), викликає «патології» у продуктивних силах і виробничих відносинах. На практиці це означає різке погіршення стану економічної системи, що може виявлятися у спаді виробництва, порушенні існуючих виробничих зв’язків, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття і, в підсумку, – у зниженні життєвого рівня населення.

Негативні наслідки економічної кризи, а також зниження ефективності економічної системи (за принципом зворотного зв'язку) можуть долатися шляхом проведення *економічних реформ*, що мають відносно повільніший і менш радикальний характер, ніж економічні зміни під час соціальних революцій. Незначні ж відхилення, порушення динамічної рівноваги в економіці «гасяться» завдяки дії регуляторних механізмів, а саме – *ринкового механізму* та *державного регулювання*. В результаті відбуваються *економічні трансформації* – якісні зміни (переважно еволюційного характеру) в системі продуктивних сил і виробничих відносин. Якщо йдеться про зміни в системі продуктивних сил (засобів виробництва і робочої сили), що передбачають широке впровадження базових інновацій і поглиблення спеціалізації та підвищення продуктивності праці, то логічно говорити про *економічну модернізацію*. Якщо ж йдеться про зміни у виробничих відносинах (між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг), то будемо їх визначати як *економічні транзиції* (переходи від одних систем виробничих відносин до інших).

Залежно від напрямку і характеру економічних змін відповідні теорії макроекономічної динаміки можна умовно поділити на такі групи: теорії економічного зростання та економічного розвитку; теорії економічних криз; теорії регулювання економіки; теорії економічних реформ; теорії економічних трансформацій.

Теорії економічного зростання та економічного розвитку прийнято розглядати в одному «пакеті», тому що екстенсивні й інтенсивні фактори виробництва й, відповідно, економічних змін тісно переплетені.

Питання економічного зростання привертало увагу ще представників класичної політичної економії. За А. Смітом, економічне зростання детермінується більш глибокою спеціалізацією і кооперацією праці, приростом заощаджень (за рахунок зростання доходів), упровадженням нововведень. Ж.-Б. Сей у теорії трьох факторів виробництва показав, що зростання його обсягу (створеної вартості) залежить від таких факторів, як земля, праця і капітал. К. Маркс у схемах розширеного відтворення у третьому томі «Капіталу» наблизився до сучасного розуміння економічного розвитку, зокрема в аспекті спонтанної самоорганізації економіки.

З перемогою наприкінці XIX ст. «маржиналістської революції» та виходом на передові позиції неокласичної школи основна увага стала приділятися аналізу макроекономічної рівноваги. У зв'язку з цим інтерес до питань економічного зростання дещо зменшився.

У неокласичній теорії економічне зростання розглядається як техніко-економічний процес, що спирається в основному на фактори пропозиції (працю, землю, капітал, науково-технічний прогрес [НТП] тощо) та ефективність їх розподілу й використання економічними агентами. При цьому фактори пропозиції (виробництва) вважаються взаємозамінними. Це знаходить відображення у модельних представленнях теорії – виробничих функціях Кобба – Дугласа, Кобба – Дугласа – Тінбергена, Р. Солоу, Дж. Міда, Е. Денісона, В. Трапезнікова. Базовою є функція Кобба – Дугласа, за якою обсяг виробництва залежить від двох змінних (екстенсивних факторів виробництва) – затрат праці і капіталу. Отже, ця функція пояснює, насамперед, феномен економічного зростання. Для того щоб пояснювати ще й феномен економічного розвитку, ця функція була модифікована Я. Тінбергеном шляхом введення ще однієї змінної – фактора НТП. У модель Солоу, яка показує взаємозалежності між ВНП, обсягом виробничих фондів і трудовими ресурсами, фактор НТП не був введений, однак його легко в неї ввести. Це, власне, й засвідчили розрахунки самого Солоу щодо темпів економічного зростання США у 1950-х рр., які на 70 % забезпечувалися за рахунок НТП [4, с. 154].

Світова економічна криза 1929 – 1933 рр. спонукала економістів підійти до питань економічного зростання по-новому – з кейнсіанських позицій. При цьому чітко окреслилися відмінності між неокласичними і кейнсіанськими поглядами щодо виділення факторів зростання (попиту і пропозиції) та їх взаємозамінності.

Кейнсіанська теорія трактує економічне зростання як соціально-економічний процес, який детермінують фактори попиту (інвестиції, заощадження, споживання, рівень заробітної плати), а фактори виробництва (пропозиції) розглядаються як взаємно незамінні. Формалізованим виразом цієї теорії стали моделі Р. Ф. Харрода – О. Домара, Дж. В. Робінсон та ін. Найбільш відомою є модель Харрода – Домара, яка пояснює приріст сукупного попиту приростом інвестицій, обсяг яких залежить від обсягу заощаджень.

У моделях Харрода – Домара та Солоу фактори економічного зростання ніби привносяться в макроекономічну систему ззовні. Тому їх відносять до класу екзогенних моделей. Інші дослідники розглянули можливість генерації змін, передусім технологічних, самою макроекономічною систе-

мою. В результаті з'явилися ендогенні моделі економічного зростання (АК-модель, моделі Ерроу-Ромера, Узави-Лукаса, Рамсея – Касса – Купманса, Самуельсона-Даймонда). Головна їх ідея полягає в тому, що макроекономічна система за рахунок внутрішніх факторів, зокрема НТП, сама може підвищувати дохідність інвестицій і, таким чином, підтримувати високий темп економічного зростання та саморозвиток системи, а не боротися зі спадною дохідністю інвестицій, як це впливає з моделі Солоу.

Інституціональна теорія виходить з того, що підсилити взаємодію між факторами попиту і пропозиції можна за допомогою різних інститутів – певних рамок поведінки, «правил гри», що вводяться для суб'єктів макроекономічної системи. Найбільш відомі модельні представлення цієї теорії – теоретична модель економічного зростання С. С. Кузнеця та модель Т. В. Шульца.

В лоні інституціоналізму зародилася еволюційна теорія економічного розвитку. Вона бере свій початок з праці Й. Шумпетера «Теорія економічного розвитку», яка вийшла у 1911 р., але не втратила свого значення дотепер (див. [21]). У ній автор визначив економічне зростання як кількісні зміни в економіці. Натомість економічний розвиток він розглядав як процес «творчого руйнування» – позитивних якісних змін в економіці, викликаних підприємницькою діяльністю та інноваціями (нововведеннями у виробництві, у продукції і послугах, в галузі управління тощо) [21, с. 53]. Таким чином, цілеспрямовуючу функцію як основу інноваційного розвитку економіки перебирають на себе не зовнішні (як у теорії економічної рівноваги Л. Вальраса), а внутрішні фактори, що індукують саморозвиток макроекономічної системи [2, с. 6-7].

У власну теорію економічного розвитку Шумпетер органічно «вписав» і теорію економічних циклів, значний внесок у розвиток якої зробили К. Жюгляр, Дж. Кітчин, М. Кондратьєв, К. Маркс, В. Тимошенко, М. Туган-Барановський та ін. Причому циклічний рух Шумпетер вважав не простою формою відхилення від рівноваги, а виразом якісних змін у ній.

Еволюційна теорія економічного розвитку становить теоретичну базу для вибору відповідної моделі розвитку. Так, Україна, перебуваючи у складі СРСР, розвивалася переважно за моделлю наздоганяючого розвитку, яка передбачає освоєння з певним часовим лагом базових нововведень передових країн. Однак ефективнішою є модель випереджаючого економічного розвитку. Вона передбачає прискорене проходження циклів економічного розвитку на основі технологічних проривів з використанням досягнень передових країн за принципом «обганяти, не наздоганяючи» [12, с. 128–131].

Згідно з еволюційною теорією, яка спирається на теорію «довгих хвиль» М. Кондратьєва, економіка країни розвивається циклічно. Прихід кожної наступної «хвилі» зумовлюється новим ключовим фактором, який індукує появу новітніх, зазвичай інноваційних, видів діяльності та знаменує зміну техніко-економічної парадигми (К. Перес) або появу нового технологічного укладу (Д. С. Львов, С. Ю. Глазьев). Отже, розвиток економіки країни все більше визначають базові (радикальні) інновації й відповідні види економічної діяльності, які є маркерами нової (знаннєвої) економіки.

Теорії економічних криз базуються на теоріях економічних циклів, тому що цикли закономірно передбачають стадію депресії, кризового стану, з якого економічна система має вийти за певних умов. Ці теорії, як і теорії економічних циклів, розвиваються в межах основних наукових шкіл. Їхні представники так пояснюють причини криз (табл. 1).

У більшості теорій основною причиною криз є порушення рівноваги (гомеостазу) в економічній системі. Наприклад, в макроекономічній моделі Дж. М. Кейнса, яка має назву «кейнсіанський хрест», – між сукупними затратами економічних агентів і загальним рівнем цін в економіці.

Ці порушення можуть бути у вигляді або випадкових (флуктуацій), або закономірних відхилень від певних середніх значень величин, що її характеризують. Якщо система у певному фазовому просторі (просторі станів) стає нестійкою щодо флуктуацій, то згідно з синергетичною теорією в цей відносно нетривалий період (невизначеності щодо перспектив її розвитку) у точці біфуркації виникають нові структури та формується аттрактор як підмножина фазового простору, що включає всі траєкторії потенційного розвитку (стійкого, нестійкого, передкризового, кризового). За якою траєкторією піде розвиток економічної системи, важко, а то й неможливо передбачити, але бажаним є перехід системи до рівноважного стану та вихід на траєкторію стійкого розвитку [8, с. 57-58].

Поріг стійкості, що не дозволяє економічній системі «звалитися» у кризовий стан, А. А. Гриценко визначив на рівні 14,6 % від середніх значень ключових характеристик системи [6, с. 27]. Однак для кожного індикатора макроекономічної системи «запас міцності» має індивідуалізовані значення, наприклад: інфляція – не вища від 2-3 % на рік; дефіцит державного бюджету – не більший від 3-5 % на рік; державний борг – не більший від 60 % ВВП.

Таблиця 1

Теорії економічних криз в розрізі основних наукових шкіл

Наукові школи	Представники школи	Причини економічних криз
Класична політична економія	К. Маркс	Основне протиріччя капіталістичного способу виробництва, що полягає в суспільному характері виробництва і приватновласницькому характері привласнення його результатів. Накопичення такого протиріччя призводить до гострих диспропорцій у відтворенні – поляризації доходів, безробіття, зниження купівельної спроможності, скорочення попиту
Грошова школа (натуралістичні теорії)	У. С. Джевонс, Г. Мур	Природні чинники (сонячна активність – погода – неврожай), які визначають попит сільгоспвиробників, що впливає на функціонування обслуговуючих його галузей
Теорія промислових криз (на основі синтезу різних теорій)	М. І. Туган-Барановський	Відсутність паралелізму на ринках різних сфер у період економічного підйому, розбіжності між заощадженнями й інвестиціями, через диспропорційності в русі цін на капітальні блага і споживчі товари
Інституціоналізм (еволюційна економічна теорія)	Й. Шумпетер	Для кожної фази відтворювального циклу характерна своя психологічна картина, що формує відповідне ставлення до інвестицій. Породжена кризою паніка знижує інвестиційну активність, і навпаки – підйом стимулює гарячку в інвестиціях, що в подальшому призводить до їх надлишку і різкого скорочення попиту
	Г. Менш	Перехід від одного життєвого циклу технологічного способу виробництва до іншого характеризується закономірною паузою в розвитку економіки («технологічним патом»), що зумовлюється відсутністю базисних інновацій
Кейнсіанство	Дж. М. Кейнс	Падіння граничної ефективності капіталу
	Дж. В. Робісон	Недоспоживання населення, що викликає надвиробництво
Неокейнсіанство	Дж. Хікс, Е. Хансен	Порушення макроекономічної рівноваги, яка утворюється на основі комбінації рівноваги на товарному (крива IS) і грошовому (крива LM) ринках, яку описує модель IS – LM
Неолібералізм (австрійська школа)	Л. Мізес, Ф. А. Хайек	Надмірне інвестування, надлишкове фінансування з боку держави корпораціям, що призводить до надмірно високої прибутковості і незбалансованого розширення виробництва, попит на продукцію якого в перспективі різко падає
Неокласичний синтез	К. Макконнелл, С. Брю	Стагнація економіки виникає в тому випадку, коли валові інвестиції стають меншими величини амортизації
Теорія відкритого суспільства	Дж. Сорос	Недосконалість ринкової системи господарювання і нестабільність фінансових ринків: вплив капіталів з периферії в центр призводить до їх надлишку і порушення інвестиційного процесу
Теорія патоекономіки	Г. Лузін, К. Павлов	Зовнішні чинники та збої у функціонуванні економічної системи

Джерело: адаптовано автором за [19, с. 21-22]

Причини порушень в економічній системі зумовлюються протиріччями, що виникають між елементами продуктивних сил і виробничих відносин, між ними та економічною системою як цілим, між економічною системою і її зовнішнім середовищем. Самі причини порушень бувають різні, але більшість із них має фінансовий характер. Підприємці у період «хорошої» кон'юнктури набирають кредити, але потім не можуть погасити відсотки на позиковий капітал, оскільки дохідність їхнього бізнесу з часом не дозволяє їм цього зробити. В результаті виникає банківська криза, криза неплатоспроможності, а не криза надвиробництва [18, с. 310].

Якщо відхилення в економічній системі не виходять за межі порогу стійкості, то відновлення динамічної рівноваги в ній, її зростання і розвиток забезпечують *теорії регулювання економіки*.

Представники класичної політичної економії, зокрема А. Сміт і Д. Рікардо, основним регулятором економічних відносин визнавали ринковий механізм, який автоматично встановлює економічну рівновагу між попитом і пропозицією, заперечуючи необхідність втручання держави в економіку.

Часті й глибокі економічні кризи, безробіття породили *марксистську теорію регулювання*, що базується на вченні про трудову природу багатства на основі суспільної власності. Ця теорія обґрун-

товувала необхідність знищення приватної власності, конкуренції, переконувала в доцільності впливу держави на соціально-економічні процеси з допомогою плану. Вона була реалізована на практиці у ХХ ст. в багатьох країнах, в т. ч. й на теренах України, однак результати її застосування виявилися невтішними.

Представники маржиналізму, зокрема австрійської школи (К. Менгер, О. Бем-Баверк, Ф. Візер, Л. Мізес, Ф. Хайек та ін.), виступали за найменше можливе втручання з боку держави в економічну діяльність. А представники лозанської школи цієї течії в основу макроекономічного регулювання поклали модель загальної економічної рівноваги Л. Вальраса та оптимум В. Парето.

Неокласична школа, заснована А. Маршаллом, на відміну від класичної, не заперечувала необхідності державного регулювання економіки, наголошуючи на важливості підтримки підприємництва, однак виходила з того, що ринковий механізм здатний самостійно забезпечити баланс між попитом і пропозицією та економічне зростання.

Інституціоналізм (Т. Веблен та ін.) висунув на передній план ідею «соціального контролю», яка цілком закономірно передбачає активне втручання держави в економічні процеси. Відповідно, інституціональна теорія почала вивчати (з економічних позицій) різні «інститути», до яких відноситься не тільки ринок, а й держава, корпорації тощо.

В основі кейнсіанської теорії регулювання економіки лежить проблема формування ефективного попиту на основі розширення таких напрямів державного регулювання, як бюджетне регулювання (з традиційно високим рівнем перерозподілу національного доходу через держбюджет), фінансування державних інвестицій, здійснення значних соціальних витрат.

Неокейнсіанство як досконаліший напрям кейнсіанської теорії націлює на врахування ефекту НТП, органічного взаємозв'язку процесу виробництва і розподілу, позитивних аспектів монетаризму.

Представниками неолібералізму, зокрема фрайбурзької школи ордолібералізму, була розроблена теорія соціальної ринкової економіки (В. Ойкен, Л. Ерхард та ін.), яка поєднала високу ефективність ринкового механізму з принципами соціальної справедливості.

Монетаризм як альтернативна кейнсіанству економічна теорія і різновид неолібералізму для досягнення безінфляційного зростання економіки вимагає контролю за оборотом грошової маси, доведення її обсягу до обсягу товарної маси. Однак неоліберальна теорія не змогла передбачити системну кризу 2008 – 2009 рр., яка стала не звичайною кризою капіталістичної системи, а кризою, що має ознаки цивілізаційного характеру і є результатом вад та недоліків неолібералізму як такого [9, с. 65]. Тому нині більшу практичну значимість у сфері державного регулювання економіки мають теорія неокласичного синтезу та неоінституціоналізм.

Теорія неокласичного синтезу встановлює чіткі функції держави в економіці й, відповідно, сферу її регуляторного впливу, зокрема в контексті соціалізації економіки. К. Макконнелл і С. Брю виділяють такі економічні функції держави: 1) забезпечення правової бази і суспільної атмосфери для функціонування ринкової системи; 2) захист конкуренції; 3) перерозподіл прибутків та багатств; 4) коригування розподілу ресурсів з метою зміни національного продукту [11, с. 88–91].

Неоінституціоналізм надає важливого значення в економічному розвитку не тільки державі, а й НТП, інформації, корпоративним структурам. І хоча ця теорія базується на класичному механізмі ринку, вона багато уваги приділяє й «неринковим» інститутам, що знайшло свій вираз, зокрема, у теорії прав власності та теорії фірми. Перша з них вказує на те, що транснаціональний капітал не повною мірою підпадає під юрисдикцію конкретної держави, а тому розвиток національної економіки має узгоджуватися з трендами транснаціоналізації та, у більш широкому сенсі, глобалізації. Друга теорія пояснює існування фірм, передусім великих транснаціональних корпорацій, прагненням уникати витрат, пов'язаних з проведенням операцій на ринку.

За орієнтацією теорій регулювання економіки на механізм ринку чи систему державного регулювання фахівці виділяють два види регулювання (економічний лібералізм та економічний дирижизм) і декілька моделей ринкової економіки, а саме: *ліберальну (американську)* з мінімальним втручанням держави в економіку; *неоліберальну (німецьку)*, яка орієнтує державне регулювання на усунення перешкод для конкуренції, стимулювання розвитку малого бізнесу, зростання зайнятості, забезпечення соціального захисту населення; *європейсько-кейнсіанську*, яка припускає значну частку державного сектора в економіці країни; *соціал-демократичну (шведську)*, яка передбачає посилену увагу до соціальної сфери, рівня зайнятості, соціального забезпечення, політики доходів; *японську* з високим рівнем впливу на розвиток економіки фінансово-промислових груп, національних традицій, державного програмування.

Якщо відхилення в економічній системі знаходяться на межі порогу стійкості чи виходять за нього, то запобігти економічним кризам або знайти вихід з них із найменшими втратами допомагають *теорії реформування економіки*. Вони, як і теорії регулювання економіки, визрівали в лоні основних економічних шкіл.

Дж. Мілль був першим із представників класичної школи, хто розглянув проблеми реформування економіки. Їх він пов'язував із сферою «безсилля ринку» (наука, освіта, охорона здоров'я тощо), в якій ринкові відносини, на його думку, є недоречними. Щоб поліпшити ринок, Мілль, однак, не вважав за необхідне ліквідувати приватну власність, оскільки не вважав її причиною соціальної несправедливості. Функцію згладжування недоліків ринку, на його думку, повинна взяти на себе держава [22, с. 170–172].

Натомість К. Маркс обґрунтував концепцію революційних соціальних змін, неминучість переходу від однієї суспільно-історичної формації тоді, коли порушується відповідність виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил. В основі цієї невідповідності, на думку Маркса, лежить суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів. Вона долається тоді, коли пролетарі повстають проти капіталістів і капіталістична система доходить до саморуйнації.

З позицій німецької історичної школи (В. Рошер, Б. Гільдебрандт) кожна радикальна реформа «може розглядатись як переплетіння з історичною спіраллю подій і сукупність різних конкретних прикладів інновацій, які модифікуються та переглядаються під впливом історичних обставин» [10]. Це означає, що в історії кожної з країн є періоди, коли необхідність у реформах актуалізується. Зазвичай це буває тоді, коли одна стадія розвитку завершується, а інша ще тільки народжується. Переходи між стадіями розвитку зазвичай і виступають «точками реформ». Такими суспільно-економічними переходами є, наприклад, важливі історичні події, зміна однієї стадії суспільного розвитку іншою тощо.

Інституціоналізм в особі Т. Веблена мав яскраво виражену немарксистську позицію щодо реформування капіталістичної системи. Критикуючи «паразитичний» спосіб життя зайнятих тільки фінансовою діяльністю рантье – власників особливої (абсентеїстської) форми приватної власності, а також засуджуючи підпорядкування сфери «індустрії» світу «бізнесу», що прагне в особі фінансистів і великих підприємців лише «до якомога більшого прибутку», він ратував не за революційне усунення «класового антагонізму» і перемогу «диктатури пролетаріату», а за подальшу еволюцію суспільства й реформування економіки. Сценарій реформ Т. Веблена полягає в неухильному прискоренні НТП, встановленні «нового порядку», за якого влада має перейти до інженерно-технічної інтелігенції, а індустріальна система має служити інтересам усього суспільства [22, с. 337–338].

Ще один представник інституціоналізму Дж. Коммонс вважав, що державні правові рішення в рамках економічних реформ ліквідують «соціальні конфлікти», викликані нечесною (монополістичною) конкуренцією підприємців. Це, на його думку, ознаменує перехід до стадії адміністративного капіталізму.

У. Мітчелл найбільш чітко серед інституціоналістів сформулював ідею щодо необхідності державного впливу на економіку, вказавши на необхідність розрахунку тривалості економічних циклів, врахування впливу на неї фінансових, соціальних та психологічних факторів, створення спеціального органу для розробки індикативних планів на основі прогнозних економетричних моделей. Таким чином, його теорія стала провісником кейнсіанства, зокрема в аспекті реформування економіки.

Після Великої депресії 1929 – 1933 рр. кейнсіанська теорія остаточно зняла питання про необхідність поєднання ринкового механізму і державного регулювання економіки для попередження і ліквідації кризових явищ. Дж. М. Кейнс вважав, що фундаментальна причина економічних криз і, зокрема, безробіття полягає в тому, що ставка відсотка в довгостроковій перспективі залишається занадто високою. Тому для подолання кризи він вважав необхідним, щоб державні інвестиції забезпечували зростання зайнятості населення, а також зниження і фіксування норми відсотка. Кейнсіанська теорія знайшла своє втілення в політиці «нового курсу» Ф. Д. Рузвельта, яка передбачала участь держави у порятунку банків, оздоровленні реального сектора економіки, проведенні громадських робіт тощо.

Однак економічні кризи початку 70-х рр. ХХ ст. показали, що державне втручання в економіку має об'єктивні межі. Тому вже наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. прихильники неолібералізму, зокрема монетаризму, виступили за звуження державного сектора економіки та підвищення ролі ринку. На практиці положення монетаризму були трансформовані в політику тетчеризму (що супро-

воджувалась приватизацією національних підприємств, лібералізацією фінансово-економічної діяльності, зменшенням фінансування соціальної сфери) та рейганоміки (що передбачала відмову від кейнсіанських принципів державного регулювання економіки та повернення до економічних концепцій неолибералізму, зокрема монетаризму). У 1989 р. в дусі неолибералізму англійським економістом Дж. Вільямсоном для країн, що перебувають у стані глибокої фінансово-економічної кризи, було запропоновано збірку з 10 рекомендацій макроекономічної політики, яка отримала назву Вашингтонського консенсусу. Основні з них і досі рекомендуються МВФ і Світовим банком – це мінімізація дефіциту бюджету та дерегулювання економіки. Щоправда, як заявив у 2011 р. тодішній голова МВФ Д. Стросс-Кан, Вашингтонський консенсус «з його спрощеними економічними поглядами й рецептами звалився під час кризи світової економіки й залишився позаду» [23].

На засадах неоінституціоналізму базується спеціальна теорія реформ, розроблена М. Полтеровичем [14]. У її межах досліджується феномен реформування планової економіки країни і впровадження ринкових інститутів. Необхідність створення такої теорії, як стверджує її фундатор, викликана нездатністю сучасної економічної науки прогнозувати результати реформ. При цьому будь-яка соціально-економічна реформа являє собою «... послідовність проміжних інститутів, яка об'єднує в інституціональному просторі початковий інститут з тим, який планується створити, і який зазвичай є більш ефективним» [14, с. 12].

В теорії реформ Полтеровича інститути визнаються фундаментальними чинниками економічного розвитку. Тому економічні реформи передбачають побудову інститутів із властивостями, необхідними для виправлення недоліків і помилок в організації та функціонуванні макроекономічної системи, підвищенні її ефективності [14, с. 9, 50].

Виходячи з наведеного, теорія реформ фокусує увагу на таких напрямках дослідження [14; 15]:

- сутність і закономірність процесу трансплантації інституту;
- механізми формування інститутів, витрати на їх створення (прямі, дезорганізації, інтенсифікації перерозподільної діяльності);
- інституційні пастки – рівноважні, стійкі, але неефективні норми поведінки, що формуються на основі неплатежів, бартеру, ухилення від сплати податків, корупції і, зазвичай, блокують реалізацію реформ;
- інституційні конфлікти;
- інституційні траєкторії і стратегії реформ (шокової терапії та ін.);
- феномен перехідної ренти, який вивільняється в приватному секторі в результаті реформ і руху до рівноваги після їх проведення і вимагає економічної та правової координації.

На неокейсіанство спирається сучасна дирижистська теорія стратегічного планування макроекономічних систем, яка визначає набір інструментів державного стратегічного управління їх розвитком і реформуванням [1, с. 10].

Неокласичний синтез ще більше розширює поле для дослідження стратегічних напрямків реформування економічних систем, зокрема за рахунок неекономічних чинників – духовних, моральних, правових та ін.

Теорії економічних трансформацій, які розвиваються на стику інституціоналізму, соціології й політології, орієнтовані на обґрунтування переходу макроекономічної системи на оптимальну траєкторію розвитку. Якщо ці теорії більше зорієнтовані на трансформацію продуктивних сил, зміну технологічного укладу, то це теорії економічної модернізації, якщо виробничих відносин, то, в нашому розумінні, це теорії економічних транзицій, хоча в «чистому вигляді» ні одні, ні другі в принципі неможливі.

Теорії економічної модернізації передбачають широке використання досягнень науки і техніки задля удосконалення продуктивних сил – інноваційного оновлення основних засобів, підвищення продуктивності праці, зростання суспільного багатства.

Розрізняють «первинну» і «вторинну» модернізацію. «Первинна модернізація» – це модернізація епохи промислової революції. «Вторинна модернізація» (її ще називають «навздогінна модернізація») пов'язана з індустріалізацією країн, що розвиваються. Головною відмінністю вторинної модернізації від первинної є те, що вона відбувається уже за умов існування країн – зрілих взірців ринково-індустріальної культури.

Основними теоріями і концепціями модернізації є такі: теорія конвергенції (Я. Тінберген, Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, О. Гершенкрон), яка орієнтує соціалістичні країни та країни третього світу на досвід розвинених західних країн; теорія узалежнення (А. Франк), яка ставить під сумнів можли-

вість модернізації країн, що розвиваються, яким у світовому поділі праці відведена роль сировинних додатків розвинених країн; теорія стадій економічного зростання (У. Ростоу), яка передбачає перехід від традиційного до інформаційного суспільства в п'ять етапів; теорія структурних трансформацій, яка описується в межах двосекторної моделі А. Льюїса, моделі взаємодії економічних і соціальних змінних Р. Мюрдаля, моделі Х. Ченері; теорія індустріального суспільства П. Ф. Друкера; теорії домінуючої економіки та гармонізованого зростання Ф. Перру; теорія постіндустріального суспільства Д. Белла, яка передбачає таку логіку суспільного розвитку: доіндустріальне суспільство → індустріальне суспільство → постіндустріальне суспільство; теорія глобального суспільства (І. Валлерстайн), яка ділить світ на країни ядра або «золотого мільярду», напівпериферії та периферії; концепції неомодернізації (Ш. Айзенштадт, Е. Гідденс, С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма). На противагу теоріям модернізації, С. Коен розвиває теорію демодернізації, яка має своє підтвердження в деіндустріалізації республік колишнього СРСР.

Теорії економічних транзицій на засадах інституціоналізму, соціології та політології пояснюють необхідність переходу від однієї системи виробничих відносин до іншої. Узагальнення цих теорій в контексті реформування економіки країни та її регіонів зроблено Н. В. Беліковою (табл. 2).

Таблиця 2

Теорії економічних транзицій та напрями їх використання в процесі реформ

Теорії	Відомі представники		Основні ідеї	Можливі напрями використання
	зарубіжні	вітчизняні		
Компаративістики	О. Бузгалін, А. Колганов, Л. Мізес, Р. Нурєєв, М. Шніцер	Г. Башнянин, Б. Кульчицький	Визначення маркерів для дослідження закономірностей розвитку і порівняльного аналізу економічних систем	Порівняльний аналіз моделей реформування і результатів проведених реформ
Транзитології	Е. де Сото, Дж. Сакс, В. Іноземцев	А. Гальчинський, В. Геєць, І. Лукінов, А. Філіпенко	Дослідження сутності і закономірностей трансформації різних параметрів економічних систем	Визначення закономірностей проходження реформ у країні та її регіонах
Перехідної економіки	Л. Абалкін, С. Аукуціонек, Г. Дейл, Я. Корнаї, В. Радаєв	Г. Аніловська, М. Бутко, В. Геєць	Дослідження сутності і закономірностей функціонування систем з перехідною економікою	Ретроспективний аналіз соціально-економічного розвитку країни та її регіонів у трансформаційному періоді

Джерело: адаптовано автором за [1, с. 9]

Теорія компаративістики базується на постулаті, що економіка країни являє собою метасистему, яка містить такі елементи: держава, підприємництва, ресурси тощо. У найбільш загальному вигляді компаративістика характеризує процес побудови макроекономічної системи і порівнює ці системи між собою за допомогою методу наукової абстракції.

Теорія транзитології вивчає способи, шляхи і форми виникнення постіндустріального, посткапіталістичного, постринкового, постекономічного, постсучасного суспільства. Вона поєднує ряд часткових теорій і концепцій, а саме: колективного капіталізму (Г. Мінз, А. Берлі); дифузії власності або демократичного капіталізму (А. Берлі, Т. Карвер); управлінської революції (П. Ф. Друкер, Дж. Бернхем, Т. Ніколс); революції в доходах (С. Кузнець, Дж. К. Гелбрейт, К. Боулдінг, Е. Х. Хансен); суспільства достатку» (Дж. К. Гелбрейт); держави загального добробуту (А. С. Пігу, К. Боулдінг, Е. Х. Хансен, Дж. Д. Коул, Е. Оуенс, Дж. Стрейчі); соціального партнерства (С. Чейз, Дж. М. Кларк, Ф. Перру, П. Ф. Друкер, П. Е. Самуельсон); суспільства соціальної гармонії (Ф. Перру) [13, с. 79].

У межах теорії перехідної економіки розглядаються процеси соціально-економічних перетворень, які мають місце при переході від планової до ринкової економіки [5, с. 27]. Ця теорія спирається на дві альтернативні концепції, які розрізняються за характером і тривалістю економічних реформ, а саме – концепції градуалізму та «шокової терапії».

Прихильники концепції градуалізму (Дж. Ваніські, К. Ласкі, В. Леонтєв, А. Ноув, М. Бруно, Е. Крюгер, Дж. Стігліц, Т. Скот, П. Мерелл та ін.) відстоюють еволюційний шлях переходу від економіки одного типу до іншого, зокрема від планової до ринкової, виступають за поступове створення

ринкових інститутів у межах командної економіки. В класичному вигляді цей перехід до ринкової економіки відбувається в Китаї. Китайська модель передбачає, що період до ринку має характеризуватися мінімальними економічними й соціальними потрясіннями.

Концепцію «шокової терапії» підтримують Дж. Сакс, А. Ослунд, Г. Колодко, Я. Корнаї, Л. Бальцеревич, В. Клаус та ін. В її основі знаходиться поняття «жорсткого імпульсу», який стимулює соціально-економічні перетворення з метою внесення швидких змін в макроекономічну систему. Передбачається, що під впливом таких швидких перетворень можна забезпечити перехід системи до більш високої якості. Концепція покладена в основу *польської моделі* ринкового реформування економіки. Ця модель передбачає становлення ліберальних відносин капіталістичного характеру за жорсткими соціальними технологіями в дуже стислі терміни.

Висновки. Розвиток теорії економічних реформ у межах загальної теорії економічної динаміки є дуже важливим для успішного реформування економіки країни. Авторська модель понятійно-термінологічної системи теорії макроекономічної динаміки в контексті управлінської парадигми дозволяє чіткіше визначити зміст ключових понять, а також систематизувати часткові теорії й відповідні моделі та концепції. На нашу думку, логічно виділяти п'ять груп теорій економічної динаміки, а саме: економічного зростання та економічного розвитку, економічних криз, регулювання економіки, економічних реформ та економічних трансформацій. Така систематика дасть змогу у подальших дослідженнях глибше проникнути у взаємозв'язки між теоріями економічних реформ та іншими теоріями економічної динаміки не тільки в розрізі основних економічних шкіл, але й в аспекті управління економічними змінами.

Список використаної літератури

1. Беликова Н. В. Проблемы определения сущности экономических реформ. *Бизнес Информ*. 2014. № 10. С. 8–13.
2. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4–17.
3. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. 864 с.
4. Горкіна Л. П., Довбенко М. В. Теорія економічного зростання: нобелівський аспект. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 3. С. 147–157.
5. Гражевська Н. І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки. *Економічна теорія*. 2007. № 4. С. 19–29.
6. Гриценко А. А. Сучасна криза у контексті логіки соціально-економічного розвитку. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 18–37.
7. Ивлева Г. Ю. Трансформация экономической системы: обзор концепций и контуры общей теории. *Общество и экономика*. 2003. № 10. С. 3–6.
8. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем: монографія. Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2017. 554 с.
9. Колодко Г. В. Глобалізація, трансформація, кризис – що далі? М.: Магістр, 2012. 176 с.
10. Коник С. Теорія реформ та проблеми адміністративно-територіального устрою України. *Економічний часопис-XXI*. 2006. № 5/6. С. 44-48. URL: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060514.html>
11. Макконнелл К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика; пер. с англ. М.: Республика, 1992. Т. 1. 399 с.
12. Москаленко О. М. Теорія і модель випереджаючого економічного розвитку в системі суспільних стратегічних потреб: монографія. К.: КНЕУ, 2014. 552 с.
13. Петриченко О. А. Економічні реформи, реструктуризації, трансформації: інституціональна компліментарність. *АгроІнКом*. 2013. № 4/6. С. 73–81.
14. Полтерович В. М. Элементы теории реформ. М.: Экономика, 2007. 446 с.
15. Полтерович В. М. Современное состояние теории экономических реформ. *Пространственная экономика*. 2008. № 2. С. 6–45.
16. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы (К десятилетию начала переходных процессов). *Вопросы экономики*. 1999. № 7. С. 3–28.
17. Тодаро М. П. Экономическое развитие: учебник. пер. с англ. М.: ЮНИТИ, 1997. 671 с.
18. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. М.: Наука, РОССПЭН, 1997. 574 с.
19. Черненко В. А., Шведова Н. Ю. Антикризисное управление: учебник и практикум для академического бакалавриата. М.: Юрайт, 2015. 409 с.
20. Чухно А. А. Модернізація економіки та економічна теорія. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 4–12.

21. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры); пер. с нем. М.: Прогресс, 1982. 454 с.
22. Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2009. 480 с.
23. Strauss-Kahn, D. Global Challenges, Global Solutions. *An Address at George Washington University*. Washington, April 4, 2011. URL: <http://www.imf.org/external/np/speeches/2011/040411.htm>

References

1. Belikova, N. V. (2014) Problemyi opredeleniya suschnosti ekonomicheskikh reform. *Biznes Inform*, No. 10, s. 8–13.
2. Hal'chyns'kyi, A. (2012) Ekonomichnyy rozvytok: metodolohiya onovlenoyi paradyhmy. *Ekonomika Ukrainy*, No. 5, s. 4–17.
3. Heyets', V. M. (2009) Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiya vzayemodiyi ta rozvytku. K.: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy, 864 s.
4. Horkina, L. P., Dovbenko, M. V. (2005) Teoriya ekonomichnoho zrostantya: nobelivs'kyi aspekt. *Ekonomika i prohnozuvannya*, No. 3, s. 147–157.
5. Hrazhevs'ka, N. I. (2007) Vidobrazhennya transformatsiynykh protsesiv u systemi katehoriy sotsial'no-ekonomichnoyi dynamiky. *Ekonomichna teoriya*, No. 4, s. 19–29.
6. Hrytsenko, A. A. (2015) Suchasna kryza u konteksti lohiky sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku. *Ekonomika Ukrainy*, No. 6, s. 18–37.
7. Ivleva, G. Yu. (2003) Transformatsiya ekonomicheskoy sistemy: obzor kontseptsiy i konturyi obschey teorii. *Obshchestvo i ekonomika*, No. 10, s. 3–6.
8. Kozlovs'kyi, S. V. (2017) Zabezpechennya stiykosti ta rozvytku suchasnykh ekonomichnykh system : monohrafiya. Vynnytsya: TOV «Niland-LTD», 554 s.
9. Kolodko, G. V. (2012) Globalizatsiya, transformatsiya, krizis – chto dalshe? Moskva: Magistr, 176 s.
10. Konyk, S. (2006) Teoriya reform ta problemy administratyvno-terytorial'noho ustroyu Ukrainy. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, No. 5/6, s. 44–48. URL: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060514.html>
11. Makkonnell, K., Bryu, S. (1992) Ekonomiks: Printsipy, problemy i politika. [per. s angl.]. Moskva: Respublika, T. 1, 399 s.
12. Moskalenko, O. M. (2014) Teoriya i model' vyperedzhayuchoho ekonomichnoho rozvytku v systemi suspil'nykh stratehichnykh potreb: monohrafiya. Kyiv: KNEU, 552 s.
13. Petrychenko, O. A. (2013) Ekonomichni reformy, restrukturyzatsiyi, transformatsiyi: instytutsional'na komplimentarnist'. *AhroInKom*, No. 4/6, s. 73–81.
14. Polterovich, V. M. (2007) Elementy teorii reform. Moskva: Ekonomika, 446 s.
15. Polterovich, V. M. (2008) Sovremennoe sostoyanie teorii ekonomicheskikh reform. *Prostranstvennaya ekonomika*, No. 2, s. 6–45.
16. Stiglits, Dzh. (1999) Kuda vedut reformy (K desyatiletuyu nachala perehodnykh protsessov). *Voprosy ekonomiki*, No. 7, s. 3–28.
17. Todaro, M. P. (1997) Ekonomicheskoe razvitie: uchebnyk [per. s angl.]. Moskva: YuNITI, 671 s.
18. Tugan-Baranovskiy, M. I. (1997) Periodicheskie promyshlennyye krizisy. Istoriya angliyskikh krizisov. Obschaya teoriya krizisov. Moskva: Nauka, ROSSPEN, 574 s.
19. Chernenko, V. A., Shvedova, N. Yu (2015) Antykryzysnoe upravlenye: uchebnyk y praktykum dlya akademycheskoho bakalavryata. Moskva: Yurayt, 409 s.
20. Chukhno, A. A. (2012) Modernizatsiya ekonomiky ta ekonomichna teoriya. *Ekonomika Ukrainy*, No. 9, s. 4–12.
21. Shumpeter, Y. (1982) Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (issledovanie predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla kon'yunkturyi) [per. s nem.]. Moskva: Progress, 454 s.
22. Yadgarov, Ya. S. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy: uchebnyk. [4-e izd., pererab. i dop.]. M.: INFRA-M, 480 s.
23. Strauss-Kahn D. (4.04.2011) Global Challenges, Global Solutions. An Address at George Washington University. Washington. URL: <http://www.imf.org/external/np/speeches/2011/040411.htm>

V. I. Zakharchenko

THEORY OF ECONOMIC REFORMS AS A COMPONENT OF THE THEORY OF MACROECONOMIC DYNAMICS (in the Management Paradigm Context)

Introduction. The relevant theory development is very important to successful economic reform, of course, within general theory – macroeconomic dynamics.

Problem. *The economic reforms theory content in the context of the theory of economic dynamics in most scientific works is considered in the connection with the main trends of economic thought, but now it is not enough.*

Purpose – *the theory of economic reforms systematization and further development in the general system of theories of economic dynamics to the standpoint of economic change management.*

The presentation of the material of the article. *Such definitions' content as economic theory, macroeconomic system, economic growth, economic development, economic crisis, economic reform, economic regulation, economic transformation must be determined correctly to the further development of the theory of economic reforms as a component of the theory of economic dynamics. These definitions are presented as a model of conceptual-terminological system of the theory of macroeconomic dynamics and allow to distinguish five partial theories groups: economic growth and economic development; economic crises; regulation of economy; economic reforms; economic transformations.*

Results and its discussion. *The managerial paradigm is applied to the systematization of definitions and theories key concepts and allows a new approach to the theories of economic reforms content definition and their interactions with other theories of macroeconomic dynamics.*

Conclusions. *The theories of economic dynamics allow deeper penetration into interaction of economic reforms theories not only in the main economic schools context, but also in the aspect of economic change management.*

Keywords: *economic theory, macroeconomic system, economic growth, economic development, economic crisis, economic reform, economy regulation, economic transformations.*